

ПРО КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНOSTІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

В.І.Карамушка

*Кандидат біологічних наук, доцент,
завідувач кафедри управління проектами*

ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПНУ

В статті аналізується категорія екологічних компетентностей особистості та обговорюються різноманітні підходи до визначення критеріїв їх сформованості. Виходячи з того, що екологічна компетентність як інтегральна особистісна характеристика включає когнітивний, діяльнісний, рефлексійний та мотиваційний компонент, здійснено теоретичне узагальнення критеріїв, що характеризують ці компоненти.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологічні та екоорієнтаційні компетентності, структура та критерії екологічної компетентності, природне середовище.

О критериях сформированности экологической компетентности личности. В статье анализируется категория экологических компетентностей личности и обсуждаются различные подходы к определению критериев их сформированности. Исходя из того положения, что экологическая компетентность как интегральная характеристика, состоит из когнитивного, деятельного, рефлексивного и мотивационного компонентов, проведено теоретическое обобщение критериев, характеризующих эти компоненты.

Ключевые слова: экологическое сознание, экологические и экоориентированные компетентности, структура и критерии экологической компетентности.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В нашій попередній роботі [4] було показано, що діагностування та формування екологічних та еко-орієнтаційних компетентностей в рамках підготовки фахівців у системі післядипломної освіти є неможливим без ретельного аналізу змісту, структури та функціональної організації таких компетентностей. Нагадаємо, що екологічна компетентність (ЕК) фахівця є однією з ключових професійних компетентностей (а для певних груп фахівців вона є ключовою), що відображає єдність його теоретичної та практичної готовності ефективно здійснювати екологічно значущі професійні функції [8 – 10; 12 – 13]. Перелік таких функцій та видів діяльності може бути значним, але в цілому їх виконання спрямоване на забезпечення соціальних потреб людини на умовах дотримання принципів невиснажливого, збалансованого використання наявних ресурсів (перш за все, природних). В цьому контексті ЕК близькі до компетентностей, що забезпечують життєдіяльність на засадах стійкого розвитку [3]. ЕК за сутністю є інтегрованим особистісним утворенням, що має різні особливості прояву при певних життєвих ситуаціях. Саме тому було запропоновано розрізняти власне екологічні компетентності та еко-орієнтаційні компетентності (ЕОК) [4]. Якщо перші формуються в процесі професійної підготовки, то останні є результатом професійної підготовки або життєвої практики, але на фоні високої екологічної свідомості. Для ЕОК особистості характерними є не лише належні знання, уміння та навички, а й відповідні світоглядні орієнтації, мотивація та активність. Таким чином, ЕОК, на відміну від ЕК, визначають не лише спроможність, а й готовність до активної діяльності фахівця у сфері відносин з довкіллям. Комплексна за своїм змістом еко-орієнтаційна компетентність, як складник інтегральної професійної компетентності, разом з іншими її складниками утворює цілісну характеристику ділових та особистісних якостей спеціаліста, і охоплює не

лише сукупність і рівень знань, умінь, досвіду тощо, достатніх для ефективного здійснення професійної діяльності, але й соціально-моральну позицію особистості.

Якщо ж говорити про практичні кроки, спрямовані на формування та розвиток ЕОК, то в цьому процесі є щонайменше два важливих моменти. По-перше, формування еко-орієнтаційних компетентностей особистості не є разовим актом чи процесом, а відбувається під впливом неперервної освіти й самоосвіти, в тому числі чи перш за все екологічно спрямованої. Особливих умов це не потребує - все це може відбуватися як в умовах формальної чи неформальної освіти, так і в процесі професійного становлення та професійної діяльності. По-друге, формування цілісних ЕК і ЕОК базується на формуванні окремих структурних компонентів, а для визначення їх сформованості необхідно сформулювати відповідні критерії. Якщо в попередній статті [4] ми проаналізували структуру ЕК і ЕОК, то ця робота спрямована на аналіз підходів до визначення критеріїв сформованості екологічних та еко-орієнтаційних компетентностей.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Екологічні та еко-орієнтаційні компетентності є комплексними характеристиками особистості. В цьому контексті ми солідарні з іншими дослідниками [5; 8 - 10; 12; 13]. Зокрема, в результаті аналізу категоріального апарату компетентнісного підходу впливає, що екологічна компетентність включає три базових компоненти – знаннєвий (сукупність відповідних знань), практичний (навички прийняття еко-орієнтованих рішень та вирішення екологічних проблем), та орієнтаційний (світоглядний) [12]. З іншого боку, зважаючи на психологічні характеристики особистості, не можна не зважати на те, що екологічна компетентність як майбутніх фахівців, так і будь-якої пересічної особистості

має включати, окрім когнітивного, діяльнісного та рефлексійного, також мотиваційний компонент [14]. Саме тому розробка критеріїв та показників екологічної компетентності має базуватися на цих компонентах і враховувати психологічні та інші важливі в цьому контексті характеристики особистості.

Зауважимо, що мотиваційний компонент є особливою якістю особистості [16]. Саме мотиваційні прояви можуть характеризувати і характеризують сформованість довкільно значущих якостей особистості, наявність екологічно-ціннісних орієнтацій та стимулів щодо здійснення екологічно доцільної професійної та повсякденної діяльності. При цьому важливим етапом формування мотиваційного компонента екологічної компетентності майбутніх фахівців, перш за все тих, діяльність яких буде сконцентрована на довкільних проблемах будь-якої сфери, є розвиток у особистості базових моральних якостей [6; 10; 14]. Такі якості, як патріотизм і гуманізм, є не менш важливими для формування таких екологічно значущих характеристик, як відповідальність та ініціативність [14]. Разом з тим, ці характеристики є важливими для екологічної свідомості [2], але не завжди є такими ж значущими саме для професійних компетентностей. Формування екологічно-значущих моральних якостей у майбутніх фахівців є важливою умовою формування екологічно-ціннісних орієнтацій [16], але знову ж таки такі якості є більш важливими для еко-орієнтаційних компетентностей, ніж для екологічних. При цьому середовище формування системи екологічно-значущих ціннісних орієнтацій відіграє особливу роль. Зокрема, саме таке сприятливе середовище виникає в умовах університетського навчання. Автор [12] вважає доцільним виділити і виділяє також екологічні цінності, які пов'язані зі здоров'ям людини, матеріальним виробництвом та естетичним задоволенням. До екологічних цінностей, пов'язаних зі здоров'ям людини, належать, зокрема, суто

біологічні потреби особистості в чистій атмосфері, гідросфері, літосфері, відсутності негативного впливу на організм людини при виробничій та повсякденній діяльності. До екологічних цінностей особистості, пов'язаних із матеріальним виробництвом, відносяться природні ресурси, які використовує людина (продуктивні ліси, сільськогосподарські угіддя, водні об'єкти тощо). Тут, звичайно, є певні особливості трактування екологічних цінностей, які розглядаються в прямому й опосередкованому значенні. Зокрема, нематеріальний (в розумінні не пов'язаний з сировинними субстанціями) характер мають екологічні цінності, які пов'язані з естетичними потребами особистості, зокрема такими, як наявність в природі об'єктів і систем, які не лише забезпечують базові первинні потреби (у їжі, одязі, засобах виробництва та ін.), а й створюють фон для відчуття комфорту й естетичного задоволення (ландшафти, ботанічні сади, квіти тощо).

Враховуючи ці обставини, в якості критерію мотиваційної компоненти екологічної компетентності запропоновано [12] використовувати сформованість екологічно значущих моральних якостей особистості. Показниками цього критерію є

- морально-психологічні установки та ціннісні орієнтації, що матеріалізуються у духовному спілкуванні з природою, відчутті особистої відповідальності за якість життя поточного та майбутніх поколінь;

- утилітарне ставлення до живої й неживої природи, як обов'язкового чинника, що забезпечує існування людини, але з усвідомленням необхідності невиснажливого природокористування;

- споживацьке ставлення до природи, як джерела матеріальних цінностей, при якому власні потреби є домінуючими.

При цьому, як бачимо, докільно орієнтована мотивація може мати як позитивний, так і негативний зміст.

Формування професійної компетентності є процесом, що потребує певних педагогічних підходів і технологій. Розроблення таких технологій чи програм починається з адекватного формулювання мети і цілей (завдань) і має включати обґрунтування концептуальної частини, визначення змісту освітніх програм, вибір відповідного педагогічного інструментарію, а також визначення критеріїв оцінювання ефективності застосування педагогічної технології [1; 15]. Останні є основою для порівняльного оцінювання якості педагогічних технологій та педагогічного продукту. Таким продуктом є екологічна компетентність майбутніх фахівців і саме для цього їй запропоновані деякі критерії та показники її сформованості.

Такі критерії сформованості ЕК (ЕОК) відображають основні закономірності її формування, а відповідні їм показники – динаміку характеристики, яка відстежується, в освітньому процесі. Усвідомлену потребу особистості в набутті екологічної компетентності можна розглядати як екологічну потребу, а пусковим моментом для формування цієї потреби є, очевидно, наявні екологічні цінності. Тому ще одним показником мотиваційного компоненту можна вважати власне наявність самої мотивації до формування екологічної компетентності. Це проявляється у ставленні до екологічних питань (може бути зацікавленим, позитивним, індиферентним, негативним) та інтересі до формування екологічної компетентності. Останній може бути вираженим, стійким, ситуативним або ж неявно/слабо вираженим чи просто відсутнім.

Мотиваційний компонент екологічної компетентності сприяє формуванню когнітивного компонента. Останній проявляється у сформованості системи технічно орієнтованих екологічних (довкільних) знань [12]. Такі знання стосуються, зокрема, стану навколишнього природного середовища та його моніторингу, факторів і механізмів негативного впливу на навколишнє середовище об'єктів і процесів людської

діяльності, впливу природних процесів і об'єктів на стан і здоров'я людей, теоретичних засад різноманітних форм захисту навколишнього природного середовища і людини від антропогенної діяльності та впливу надзвичайних природних і техногенних явищ і процесів, механізмів невиснажливого природокористування, енерго- та ресурсозбереження тощо.

Таким чином, критерієм когнітивної компоненти ЕК фахівців (зокрема, інженерів) є сформованість системи технічно-орієнтованих екологічних знань [12], а його показниками можуть бути використані а) обсяг відповідних знань (достатній, задовільний, незадовільний), б) їх систематичність (наявна, наявна в окремих випадках, відсутня) та в) рівень засвоєння знань (конструктивний, продуктивний, репродуктивний).

Діяльнісний компонент екологічної компетентності передбачає сформованість у майбутнього фахівця сукупності відповідних умінь, що є важливими або й зовсім необхідними для певних видів практичної діяльності [12]. Якщо говорити про професійну діяльність, то важливими є

- управлінські уміння (забезпечувати організацію, розроблення, впровадження, моніторинг, контроль заходів з екологічно безпечної діяльності промислових і цивільних об'єктів та ін.);

- проектувальні уміння (на підставі результатів моніторингу доквілля розробляти проекти захисту навколишнього середовища і здоров'я людей від впливу антропогенних об'єктів та надзвичайних природних явищ, подолання наслідків такого впливу та ін.);

- організаційно-виконавські уміння (застосовувати відповідні механізми та інструменти раціонального природокористування та впровадження екологічно безпечних промислових технологій, екологічно чистих відновлюваних джерел енергій тощо).

Сказане вище стосується незначної частини фахівців, чия діяльність має вузькоспеціалізований характер (наприклад, фахівців з будівництва,

промислового виробництва, сільського господарства, цивільного захисту та екологічної безпеки, тощо). Разом з тим, діяльнісний компонент ЕОК проявляється і в повсякденному житті, про що може свідчити здатність особистості організувати свою життєдіяльність на принципах раціонального використання природних ресурсів і енергії, мінімізації відходів, естетичного ставлення до природних об'єктів і систем, тощо.

Таким чином, критерієм діялісного компоненту екологічної компетентності може бути сформованість екологічно-технологічних умінь, перш за все управлінських, проектувальних та організаційно-виконавських.

Рефлексивний компонент ЕК є не що інше, як усвідомлення фахівцем особистого рівня екологічної компетентності. Таке усвідомлення ґрунтується на здатності особистості до самостереження, самопізнання, самоаналізу, самооцінки та здійснення саморегуляції діяльності, що має виражений довкільний характер, або ж тим чи іншим чином може мати вплив на довкілля та здоров'я [12].

Для формуванні рефлексивної компоненти ЕК освітні програми мають бути спрямовані на вирішення певних психолого-педагогічних завдань. Першочерговими з них мають бути:

- формування в учасників освітнього процесу (студентів) рефлексивного типу мислення та здатності до професійного самоаналізу, що є основою саморозвитку та свідомого, цілеспрямованого формування професійно значущих якостей;

- освоєння студентами необхідних для цього методологічних принципів самоосвіти та формування практичних навичок самостійної роботи [7].

При такому підході сформованість здатності особистості до рефлексії може виступати критерієм рефлексійного компоненту ЕК фахівців

інженерно-технічних спеціальностей. Показником критерію виступає адекватна професійна самооцінка та активний саморозвиток особистості.

Таким чином, виходячи з того, що структура екологічної компетентності включає когнітивний, діяльнісний, рефлексійний та мотиваційний компоненти, можна виокремити критерії їх сформованості, а вже на основі цих критеріїв розробляти освітні програми формування такої компетентності. На загал, така схема застосовується при підготовці фахівців природничого та технічного спрямування. Разом з тим, показники і критерії мають виражений суб'єктивний характер, тому вирішення завдання їх кваліметричного оцінювання з метою порівняння та уніфікації потребує формалізації цих показників. З аналізу психолого-педагогічної літератури видно, що таке завдання є не простим в методологічному та методичному контекстах, інакше дослідники і освітяни-практики вже давно б застосовували конкретні й зрозумілі методики діагностики та моніторингу екологічних та еко-орієнтаційних компетентностей особистості.

ВИСНОВКИ

Аналіз вітчизняної психолого-педагогічної літератури показує, що рівень сформованості екологічних компетентностей в системі професійних компетентностей особистості доцільно визначати за критеріями сформованості компонентів ЕК. Зважаючи на те, що визнаними компонентами ЕК є когнітивний, діяльнісний, рефлексійний та мотиваційний, саме показники їх сформованості є критеріями екологічних компетентностей особистості. Разом з тим, ці критерії мають виражений суб'єктивний характер, а їх практичне застосування стане ефективним у разі розроблення кваліметричних методик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зимня І.А. Педагогічна психологія / І.А.Зимня - М.: Логос, 2004. - 203 с.
2. Карамушка В.І. Екологічна свідомість. Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2009. – Т. 9, Е-Ж. – С. 45 – 46.
3. Карамушка В.І. Компетентності для стійкого розвитку у випускників навчальних закладів / Психологічні особливості розвитку організаційної культури в системі державної служби, освіти, промисловості та бізнесу : тези ІХ Міжнародної конференції з організаційної та економічної психології (30 – 31 травня 2013 р., м. Київ) // За наук. ред. С.Д.Максименка, Л.М.Карамушки. – К. – Алчевськ : ДонДТУ, 2013. – С. 51 – 52.
4. Карамушка В.І. Структура і формування екологічних компетентностей особистості / Актуальні проблеми психології : зб.наукових праць Інституту психології ім. П.Г.Костюка НАПН України / [Ред. кол. : С.Д.Максименко (гол. ред.) та ін.]. – К. : Вид-во «А.С.К.», 2012. – Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. / За ред. С.Д.Максименка, Л.М.Карамушки. - 2012. – Вип. 35. – С. 128 – 132.
5. Курманов А. В. Уровни и критерии оценки экологической компетентности студентов колледжа // Научно-исследовательская работа. - Вип.2, 2011., ст. 43 - 44.
6. Олійник Н. Ю. Формування екологічної компетентності студентів гідрометеорологічного технікуму у процесі навчання інформаційних технологій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 "Теорія та методика навчання (інформатика)" / Н. Ю. Олійник. - Харків, 2005.

7. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: навчальний посібник / В.А. Семиченко - К. : Вища школа, 2004. - 335 с.
8. Титаренко Л.М. Готовність до екологічної діяльності як засада формування екологічної компетентності студентів // Підвищення готовності майбутніх фахівців до інноваційної педагогічної діяльності: Зб. наук. пр. – Харків: Стиль-Іздат, 2005. – С. 201-206.
9. Титаренко Л.М. Екологічна компетентність особистості як складова її життєвої компетентності // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. пр. – Київ, 2005. – Вип.8. – Кн. II. – С. 12-15.
10. Титаренко, Л. М. Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей університету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / Л. М. Титаренко. – К., 2007. – 20 с.
11. Формування екологічної компетентності школярів : наук-метод. посіб. / [Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, Л. Д. Руденко, О. О. Колонькова]. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 64 с.
12. Хрипунова А.Л. Компоненти та критерії сформованості екологічної компетентності майбутніх інженерів – фахівців цивільного захисту /А.Л. Хрипунова // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр. – Харків: Українська інженерно-педагогічна академія, 2009. – Вип. 22 – 23. – С. 420 – 425.
13. Хрипунова А.Л. Структурні компоненти енергоекологічної компетентності фахівців технічних напрямків // Педагогіка та психологія. А.Л. Хрипунова. – Збірник наукових праць. – Харків: ХНП, 2007. – Вип. 32. – С. 144 – 150.

14. Хрипунова А.Л. Формування енергоекологічної компетентності у фахівців технічного спрямування //Педагогічні науки. А.Л. Хрипунова - Збірник наукових праць. – Суми - 2007. - С. 324-329.
15. Якименская И.С.Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И.С. Якименская // Вопросы философии. – 1995. - № 2 .- С.19-23.
16. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека / Якобсон П. М. – М. : Сов. педагогика, 1969. – 189 с.

Карамушка В.І. Про критерії сформованості екологічної компетентності особистості / Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології ім. П.Г.Костюка НАПН України / [Ред. кол. : С.Д.Максименко (гол. ред.) та ін.]. – К. - Алчевськ: ЛАДО, 2013. – Т. 1 : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія. / За ред. С.Д.Максименка, Л.М.Карамушки. - 2013. – Вип. 38. – С. 379 – 382.